

Ἡ μεγαλυτέρα παραδοξότης, πού κρύβει τὸ μυστικὸν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ ἐδῶ ἢ ἀντίφασις — καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος (ὁ νόμος τῆς ἀνάγκης) εἶναι δι' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ὁλοφάνερες καὶ αὐταπόδεικτες ἀλήθειες· καὶ ἐνῶ ἡ κάθε μία ἀπ' αὐτὲς τις δύο, χωρισμένη δὲν ἔμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ, παρὰ ταῦτα ἡ κάθε μία δὲν ἔμπορεῖ νὰ νοηθῇ παρὰ ὡς ἄρνησις τῆς ἄλλης. Ἐτσι ἡ ἔννοια τῆς ἀλήθειας εὐρίσκεται πάντα μπερδεμένη μέσα σ' αὐτὸ τὸ ἀντιφατικὸ ἀδιέξοδο.

Καὶ ἂν ἀκόμη συμφωνήσουμε μὲ τὴν θεωρίαν τοῦ Πραγματισμοῦ, καθ' ἣν ἡ ἀλήθεια ταυτίζεται μὲ τὴν ἀρχὴν τῆς μεγαλυτέρας δυνατῆς ὠφελιμότητος, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξηγήσουμε ὅτι ἀναζητώντας τὴν ἀρχὴν αὐτὴν (ὅπως θὰ ἴδωμεν πλέον διεξοδικῶς κατωτέρω εἰς τὸ περὶ ἠθικῆς φιλοσοφίας τελευταῖον κεφάλαιον) ἐμπίπτομεν εἰς τὸν αὐτὸν φαῦλον κύκλον τῶν θετικοῦ ἀρνητικῶν ἀντιφάσεων εἰς τὸν ὁποῖον περιπίπτομεν, κατὰ τὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀληθείας, εἰς μίαν ἀδιέξοδον, ὅπου ἀλληλοσυγκρούονται πολλαὶ ἀτομικαὶ ἢ ὁμαδικαὶ γνώμαι καί, πρὸ τοῦ πλήθους τῶν ἀντιμαχομένων ἀπόψεων, δὲν ὑπάρχει ἐλπίς νὰ βροῦμε ποία ἀπ' ὅλες ἐκπροσωπεῖ τὴν ἐπιζητούμενην ὠφελιστικὴν ἀρχήν.

Οἰαδήποτε συμπερασματικὴ ἢ ἀποδεικτικὴ ὁδὸς, τὴν ὁποῖαν τυχὸν θὰ ἀκολουθήσωμεν, εἶναι ὁδὸς θετικῆς ἀναγκαιότητος καὶ θὰ ἔχῃ ὅπωςδήποτε μίαν αὐταπόδεικτον ἀφετηρίαν. Τί νὰ συμπεράνωμεν καὶ τί νὰ ἀποδείξωμεν, ὅταν ὅλοι μας ἐναλλάξ, καὶ χωρὶς νὰ ἔχωμεν ἀντίληψιν τοῦ πράγματος, λαμβάνωμεν ὡς ἀφετηρίαν δύο ἀμοιβαίως ἀντιφατικὲς ἀρχές.

Χιλιάκις καθ' ἑκάστην ξεκινᾶμε ἀπὸ τὴν προϋπόθεσιν περὶ βουλευτικῆς ἐλευθερίας καὶ ἀπαρνούμενοι, διὰ τῆς συμπερασματικῆς ὁδοῦ, τὴν ὁποῖαν ἀκολουθοῦμε, τὴν ἀφετηρίαν, συμπεραίνουμε τὰ πλέον ἀκατανόητα πράγματα. Ὑπερβαίνει τις ἀνθρώπινες δυνάμεις αὐτὸ καὶ δὲν ἔμπορεῖ νὰ κατανοηθῇ, πῶς συνάγομεν συμπεράσματα ἐκ τῆς μὴ ἀναγκαιότητος διὰ τῆς ἀναγκαιότητος.

Ἐὰν αἱ δύο ἔννοιαι τῆς βουλευτικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς αἰτιότητος γίνωνται δεκταὶ ἀπ' ὅλους μας ὡς αὐταπόδεικτοι ἀλήθειαι, τότε ἀλήθεια ἴσον ἀντίφασις τοῦ εἶναι καὶ δὲν εἶναι. Ὅλοι μας παραδόξως δεχόμεθα μὲ περισσὴν ἐπιπολαιότητα ἀλλὰ καὶ μὲ ἀβίαστον φυσικότητα, ὅτι A ἴσον A καὶ ὅτι A ἴσον ὄχι A . Τὸ ἀπίστευτο αὐτὸ παιχνίδι τοῦ εἶναι καὶ δὲν εἶναι, παίζεται ἀπὸ ὅλους μας ἀπὸ τὸ πρωῒ ἕως τὸ βράδι. Τὸ A ἴσον A , ὅταν ἀναγνωρίζουμε τὴν ἀκατάλυτον ἀναγκαιότητα τῶν ἀριθμητικῶν πράξεων καὶ τὸν πανίσχυρον νόμον τῆς ἀνάγκης, καὶ τὸ A ἴσον ὄχι A , ὅταν, ὁμιλοῦντες περὶ πρωτοβουλίας καὶ ἐλευθέρων ἀποφάσεων, ἀποδίδωμεν εἰς τὴν ἐνεργὸν ἐπέμβασιν

μας πολλάς ἐπιτυχίας ἢ ἀποτυχίας ἀφορώσας τὴν ἀτομικὴν ἢ κοινωνικὴν ζωὴν μας.

Εὐρισκόμεθα πρὸ μιᾶς μυστηριώδους ἀντιφάσεως, ὑποχρεωμένοι νὰ ἀποδεχθῶμεν τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως, ὡς ἀλήθειαν αὐταπόδεικτον καὶ αὐτοβεβαίαν, καθ' ὃν χρόνον εἴμεθα ὑποχρεωμένοι ἐπίσης νὰ δεχθῶμεν ὡς αὐταπόδεικτον ἀλήθειαν, καὶ τὴν ὑπαρξιν ἀναγκαιότητος, τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος.

Εἶναι πράγματι ἀνεξήγητος ἡ βαθεῖα αὐτοπεποίθησις, τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ ἄνθρωπος διὰ τὴν δημιουργικότητά του καὶ τὴν δημιουργικὴν ἰκανότητα τῶν ἄλλων, τῶν ὁμοίων του, εἰς τοὺς ὁποίους, ὅπως καὶ εἰς τὸν ἑαυτὸν του, καταλογίζει εὐθύνας καὶ σφάλματα. Εἶναι πράγματι ἀνεξήγητος αὕτη ἡ ἀδιάκοπος ἐναλλαγὴ τοῦ $+$ καὶ τοῦ $-$, τῆς θετικῆς καὶ τῆς ἀρνητικῆς ἀναγκαιότητος, τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀντεξουσίου ἀφ' ἑτέρου.

Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἀναγνωρίζουμε πὼς εἴμαστε ἀνίσχυροι μπροστὰ στὴ δύναμι καὶ στὴ φορὰ τῶν πραγμάτων, διαβλέποντες παντοῦ τὴν ἀκατανίκητον δύναμιν τῶν αἰτίων, καὶ μετὰ μίαν στιγμὴν ἀρχίζομεν τοὺς ὑπολογισμοὺς καὶ τὰ σχέδια διὰ τὸ μέλλον, ὡσὰν ὅλα τὰ αἷτια, πρὸ ἀφοροῦν ἰδίως τὸν ἔσωτε- ρικό μας κόσμον, νὰ ἦσαν εἰς τὴν ἀπόλυτον κυριορχίαν μας.

Ἐδῶ μέσα, λοιπόν, σ' αὕτη τὴ διασταύρωσι τῶν ἀντιφάσεων εἶναι κάπου κρυμμένο τὸ κλειδί τοῦ μυστηρίου τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἐξελίξεως, τὸ κλειδί τῆς φιλοσοφίας ὅλων τῶν αἰώνων.

Πῶς νὰ συμβιβασθῇ ἡ συνύπαρξις αὐτεξουσίου καὶ αἰτιότη- τος; Ἐφοῦ τὸ αὐτεξούσιον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ ἀλλέως, παρὰ ὡς ἀρνησις τῆς αἰτιότητος; Αὕτη αὕτη ἡ λογικὴ μας, ὁ ὀρθὸς λόγος, ἡ καθαρὸς λόγος, εἶναι κατὰ πρῶτον λόγον ἀναγκαιότητος, καὶ κατὰ δεύτερον λόγον μὴ ἀναγκαιότητος, (βουλευτικὴ ἐλευθερία). Π.χ. $2+3=5$. Τὸ 5 εἶναι κατὰ μίαν ἀναπόφευκτον λογικὴν ἀναγκαιότητα προῖόν τῆς ἐνώσεως τοῦ $2+3$.

Τὸ νὰ δεχώμεθα συγχρόνως ὑπαρξιν βουλευτικῆς ἐλευθερίας, σημαίνει ὅτι εἴτε ἡμεῖς προικισμένοι μὲ ἐλευθέραν βούλησιν, εἴτε ἡ δημιουργικὴ δύναμις - ὁ Θεὸς - ὁ ἔχων πλήρη ἐλευθερίαν βουλήσεως καὶ παντοδυναμίαν, εἶναι εἰς θέσιν νὰ παρακάμπη, ἢ νὰ καταλύη τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος καὶ τὴν ἀναγκαιότητα τῶν ἀριθμ. σχέσεων καὶ τῶν ἀριθμῶν καὶ νὰ δύναται νὰ μεταβάλλη τὸ $2+2$ εἰς 8 εἰς 15 εἰς 37 ἢ εἰς ὅτιδήποτε ἄλλο.

Ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται μίαν διπλὴν ἀκατανίκητον ἀνάγκην, ἀφ' ἑνὸς νὰ θεωρῇ τὸν ἑαυτὸν του ὡς μέρος τοῦ κοσμικοῦ συνόλου, ἐξηρητημένον ἐκ τῆς καθολικῆς αἰτιώδους ἀλληλουχίας, ἀφ' ἑτέρου ἐπίσης τὴν ἀνάγκην νὰ διαβλέπη ἐν τῇ συνειδήσει του ἀρχὴν τινὰ δράσεως, μὴ ἐξαρτωμένην ἐκ τῶν ἐν τῇ φύσει ἐνεργειῶν, ἀλλὰ διεκδικουσαν ἓνα δικαίωμα αὐτετελείας, ἀνεξαρτησίας ἔστω μερικῆς. Δηλαδή αἰσθάνεται ὁμοίως

τὴν ἀκατανίκητον ἀνάγκην καί, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, χωρὶς νὰ ἔχη συνείδησιν τοῦ πράγματος, παραλλήλως νὰ ἀρνηθῇ αὐτὴν τὴν αἰτιώδη ἀλληλουχίαν εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν ἔσωτερικόν του κόσμον, καὶ ἔχει οὕτω τὴν συναίσθησιν ἢ τὴν ψευδαίσθησιν τῆς δημιουργικότητός του.

Ἄλλ' αὐτὴ ἡ ἀρνήσις τῆς πεποιθήσεώς μας, τῆς ἐμφύτου πανανθρώπινης βεβαιότητός μας, περὶ μιᾶς τὰ πάντα ἀφορώσης αἰτιώδους ἀλληλουχίας, ἡ ἀρνήσις τῆς ἐμφύτου βεβαιότητός μας, ὅτι τίποτε δὲν ἠμπορεῖ νὰ προκύψῃ ἄνευ αἰτίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀρνησὶν μᾶς ὁδηγεῖ ἀφεύκτως ἡ ἄλλη περίεργη βεβαιότης, τὴν ὁποίαν ἐπίσης μυστηριωδῶς ἔχομεν ὅλοι περὶ τῆς ἐλευθέρως μας θελήσεως, αὐτὴ λοιπὸν ἡ ἀντίφασις συγκλονίζει τὰ θεμέλια τῆς ὑπάρξεώς μας. Ἐχομεν τὸ δικαίωμα νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν περὶ αὐτεξουσίου δοξασίαν—νὰ τὴν ὑπολάβωμεν ὡς χίμαιραν καὶ νὰ τὴν ἀπορρίψωμεν; Ὁχι, δὲν δυνάμεθα καὶ δὲν ἔχομεν αὐτὸ τὸ δικαίωμα, διότι ἡ περὶ τῆς ἐλευθέρως μας βουλήσεως συναίσθησις ἀποτελεῖ ἀνάγκη καὶ ἀπαίτησιν τοῦ νοῦ μας, εἶναι εἰς ἡμᾶς αὐταπόδεικτος, καὶ ἐπὶ πλέον ἔχει πανανθρώπινο κῦρος· κρύπτεται ἐξ ἄλλου καὶ ἀναπηδᾷ μέσα ἀπὸ τὴν ἄλλην ἔννοιαν (τῆς αἰτιότητος) ὡς συνεξάρτημα αὐτῆς.

Ἄλλὰ τότε δὲν ὑπάρχει τίποτε πού θὰ ἠμποροῦσε νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς βλακῶδες. Βλακώδης συνήθως λέγεται μία πρότασις πού ἀντιτίθεται πρὸς τὴν λογικὴν ἀναγκαιότητα· π.χ. ὡς βλακώδης πρότασις δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ τὸ $2+2=5$.

Παρὰ ταῦτα ἡ πεποίθησίς μας περὶ τῆς ἐλευθέρως μας βουλήσεως δὲν μᾶς φαίνεται βλακώδης, παρ' ὅλο πού ἀρνεῖται τὴν πρότασιν $2+2=4$.

Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι συνήθως δεχόμεθα εἰς μὲν τὸν Δημιουργὸν πλήρη ἐλευθερίαν βουλήσεως, εἰς δὲ τὸν ἑαυτόν μας μερικὴν ἐλευθερίαν.

Ἄς ἀφίσωμεν τὸν ἄγνωστον Θεὸν καὶ ἄς πάρουμε τὸν ἑαυτόν μας. Αὐτὴ ἡ ἔννοια περὶ μερικῆς ἐλευθερίας εἶναι ἀκατανόητη, διότι εἶναι ἀντιφατική.

Πῶς νὰ χωρέσῃ ἡ ἔννοια τῆς μερικῆς ἐλευθερίας μέσα εἰς τὸν πυκνὸν ἴστὸν τῆς αἰτιώδους ἀλληλουχίας, ὅστις ὑφαίνει τὰ πάντα καὶ δὲν ἀφίνει πουθενὰ θέσιν διὰ τὴν ὑποτιθεμένην μερικὴν ἐλευθερίαν μας;

Πῶς νὰ θεωρήσωμεν ἑαυτοὺς προικισμένους μὲ μερικὴν ἐλευθερίαν, ὅταν δὲν μᾶς εἶναι δυνατόν νὰ δεχθῶμεν τίποτε χωρὶς αἰτίαν; Καὶ ὅταν ὑπάρχῃ αἰτία, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ ἐλευθερία.

Ὡστε, λοιπόν, πλανώμεθα, δεχόμενοι μερικὴν ἐλευθερίαν; Ὅταν δεχόμεθα παντοῦ καὶ πάντοτε ἰσχύουσιν τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ ὄχι μόνον τὸν ἔξωτερικόν ἀλλὰ καὶ τὸν ἔσωτερικόν μας κόσμον, ὅταν προὑποθέτωμεν παντοῦ καὶ πάντοτε τὴν ὑπαρξίν αἰτιῶν, τὰς ὁποίας ἔστω δὲν θὰ δυνηθῶ-

μεν ποτὲ νὰ ἀνακαλύψωμεν, ἢ συναίσθησις περὶ τῆς μερικῆς ἐλευθερίας μας προβάλλει ὡς ἐσχάτη πλάνη.

Ἡ βασανιστικὴ αὐτὴ ἀντίφασις ἀποτελεῖ, ὡς γνωστόν, τὸ ἐπίκεντρον τῆς Καντιανῆς φιλοσοφίας, ἀποδεχομένης ὅτι «ἡ Ἀλήθεια εὐρίσκει τὴν ἑαυτῆς ἔκφρασιν ἐν τῇ συνυπάρξει τοῦ ἐλευθέρου καὶ ἀνελευθέρου τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου», δηλονότι ἐν τῇ ταυτοχρόνῳ ὑπάρξει καὶ μὴ ὑπάρξει τοῦ αὐτοῦ πράγματος.

Τὸ πρόβλημα δὲν λύεται ἀλλ' ἐπιπλέκεται. Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ νοητὴ ἡ συνύπαρξις αὐτῆ, κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πράξεως; Πῶς συμβιβάζονται αὐτὰ τὰ δύο τὸ ναὶ καὶ τὸ ὄχι; Δύο ποσότητες ἴσαι πρὸς τρίτην ποσότητα εἶναι μεταξύ των ἴσαι — εἶναι μεταξύ των ἴσαι κατὰ μίαν ἀναπόφευκτον λογικὴν ἀναγκαιότητα ἀποδεχόμενοι τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος καὶ τὸ αὐτεξούσιον, σιωπηρῶς δεχόμεθα ὅτι αἱ δύο αὐταὶ ποσότητες καὶ εἶναι μεταξύ των ἴσαι καὶ δὲν εἶναι μεταξύ των ἴσαι.

«Ὁ Κάντιος εἶχε πλήρη συνείδησιν, ὅτι πᾶσα ἐν τῇ φύσει ἐνέργεια τελουμένη καθ' ὠρισμένον χρόνον, ἐπομένως καὶ πᾶσα δρᾶσις τοῦ ἀνθρώπου, ἐξαρτᾶται ἐξ ἐκείνου, ὅπερ ἐγένετο εἰς τὸ παρελθόν. Ἀλλ' ἂν ὁ ἄνθρωπος ἐξαρτᾶται ὡς πρὸς τὴν δρᾶσιν του, ἐξ ἐκείνου, ὅπερ ἀνήκει εἰς τὸ παρελθόν, οὐδέποτε θὰ εἶναι ἐλεύθερος κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πράξεώς του, διότι τὸ παρελθόν ὑπεκφεύγει τῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου. (Lipps). Ὅθεν ὁ ἄνθρωπος καθορίζεται ὑπὸ αἰτιῶν, πρὸς τὰς ὁποίας εἶναι ἀνίσχυρος νὰ ἀντιδράσῃ».

Ὁ ἄνθρωπος δὲν θὰ ἦτο λοιπὸν ἐλεύθερος καὶ εἰς τὴν ἀκόμη περίπτωσιν ὑποκειθῆ ὅτι δὲν θὰ ἐξηροτάτο ἀπὸ τὴν θείαν βούλησιν ἢ ἀπὸ τὴν βούλησιν ἄλλων δευτερευουσῶν ὑποστάσεων καὶ τοῦτο διότι ὁ ἄνθρωπος «καθορίζεται ἐκάστοτε παρ' ἐκείνου, ὅπερ ἤδη συνετέλεσε, καὶ τὸ ὅποῖον δὲν εὐρίσκεται πλέον εἰς τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ, καίτοι εἶναι προῖόν τῆς δράσεώς του».

«Ὡστε ἀνεξαρτήτως πρὸς τοὺς ἐξωτερικοὺς παράγοντας, ὁ ἄνθρωπος διέπεται ὑπὸ τοῦ παρελθόντος, ὅπερ δὲν εἶναι ἰκανὸς νὰ μεταβάλλῃ» (Lipps). Κατ' ἀναγκαίαν συνάρτησιν, πᾶσα δρᾶσις ἢ κίνησις ἢ ἀπόφασις αὐτοῦ δὲν εἶναι ἄλλο τι παρὰ εἰς κρῖκος, εἰς μίαν ἀτελείωτον σειρὰν γεγονότων προδιαγεγραμμένης ὁργανώσεως.

«Κατὰ τὸν Κάντιον, ἡ ἐλευθερία ἢ ἐνυπάρχουσα εἰς τὸν ἄνθρωπον δὲν πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ εἰς τὴν ἐν χρόνῳ διαδοχικὴν τῶν πράξεων του ἀκολουθίαν, διότι αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου, ἀπ' ἀλλήλων συνεξαρτώμεναι, δεόν νὰ θεωρηθῶσι ὡς ἀναπόδραστος σειρὰ γεγονότων ἀλλὰ κατὰ

τὸν Κάντιον, πλὴν τῆς χρονικῆς ὑποστάσεως τοῦ ἀνθρώπου, ὑπάρχει καὶ δευτέρα μορφή ὑποστάσεως αὐτοῦ, ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ χρόνου, ἀκριβῶς δὲ ἢ ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ χρόνου δευτέρα αὐτῆ ὑπόστασις εἶναι ἢ πραγματικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ἢ καθορίζουσα τὴν πραγματικὴν οὐσίαν αὐτοῦ, μὲ τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως ὡς χαρακτηριστικὸν τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας γνῶρισμα». Τὴν τοιαύτην ἐξωχρονικὴν ἀνθρωπίνην ὑπόστασιν θεωρεῖ ὁ Κάντιος συνυπάρχουσαν παραλλήλως πρὸς τὴν ἄλλην ὑπόστασίν του, τὴν ἐνδοχρονικὴν, διὰ τὴν ὁποῖαν ἰσχύει οὐχὶ ἡ ἐλευθερία ἀλλ' ἡ ἀναγκαιότης, διὰ τὴν ὁποῖαν ἰσχύει δηλονότι τὸ ἀναπόφευκτον εἶμαρμένον.

Ἄλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ὑποθετικὴ δισυπόστατος φύσις τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ὀλιγώτερον ἀκατανόητος. Ὅλη ἡ ἀποδεικτικὴ προσπάθεια ἢ καταβαλλομένη ὑπὲρ τῆς ἐννοίας τῆς ἐλευθερίας, ὅλη αὐτὴ ἡ ἐπιχειρηματολογία, ἢ ἀποβλέπουσα νὰ ἀποδείξῃ τὴν μὴ αἰτιότητα, τὴν μὴ ἀναγκαιότητα, ποὺ εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως, στηρίζεται ὡς τοῦτο συνάγεται, ἀπὸ ὅλα τὰ «διότι - ἀφοῦ - ἐπομένως - συνεπῶς», ἐπὶ μιᾷ προϋποθέσεως — ἐπὶ τῆς αὐταποδείκτου ὑπάρξεως τοῦ νόμου τῆς ἀνάγκης — τῆς λογικῆς ἀναγκαιότητος — στηρίζεται μὲ ἄλλας λέξεις ἐπὶ βάσεως αἰτιοκρατικῆς καὶ προϋποθέτει κατ' ἀκολουθίαν ἐκεῖνο ὅπερ ἀποβλέπει νὰ ἀποδείξῃ ὡς μὴ ὑπάρχον. Συμβαίνει ἐδῶ τὸ ἴδιο πρᾶγμα, ποὺ θὰ συνέβαινε, ἐὰν ἐγὼ κατέβαλλα κάθε προσπάθεια διὰ νὰ ἀποδείξω τὴν ἀνυπαρξία μου. Διὰ νὰ ἀποδείξω τὴν ἀνυπαρξία μου, θὰ ξεκινήσω ἀπὸ τὸν ὑπάρχοντα ἑαυτόν μου. Ἡ ἐννοία τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως δὲν ὑπάρχει τρόπος νὰ ἀποδειχθῇ ὡς ἀλήθεια· οἰαδήποτε ἀποδεικτικὴ ὁδὸς προσεπικυρώνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον, τὴν ἀναγκαιότητα, τὴν μὴ ἐλευθερίαν. Μόνον ὡς αὐταπόδεικτος ἀλήθεια δύναται νὰ ληφθῇ, ἐπιβαλλομένη μὲ τὸ καθολικὸν κῦρος της. Ἄλλὰ τὸ αὐταπόδεικτον αὐτῆς ἀναιρεῖται καὶ καταπίπτει ὑπὸ τοῦ αὐταποδείκτου ἐπίσης χαρακτῆρος, τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος, ὅπως καὶ ἀντιστρόφως. Εἶναι ἀκατανόητον πῶς γίνεται, παρὰ τὴν ἀμοιβαίαν αὐτὴν ἀλληλοαναιρέσιν, νὰ ὑπάρχῃ ἐπίσης καὶ ἀμοιβαία ἀλληλεξάρτησις;

Ἡ κάθε μία ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς ἐννοίαις εἶναι καὶ ἄρνησις τῆς ἄλλης, ἀλλὰ καὶ συνεξάρτημα αὐτῆς. Μέσα εἰς τὴν ἐννοίαν τοῦ θετικοῦ κρύπτεται τὸ ἀρνητικὸν καὶ μέσα εἰς τὴν ἐννοίαν τοῦ ἀρνητικοῦ τὸ θετικόν.

Ἄν καὶ ἀντιφατικὰ αὐτὰ τὰ δύο πράγματα, τὰ δεχόμεθα ὡς συνυπάρχοντα. Δεχόμεθα συγχρόνως τὴν ἐννοίαν τῆς ἀναγκαιότητος καὶ τῆς μὴ ἀναγκαιότητος — δεχόμεθα τὸ ἀναπόφευκτον εἶμαρμένον μιᾷ πράξεως καὶ τὸ μὴ ἀναπόφευκτον εἶμαρμένον τῆς ἰδίας πράξεως.

«Ὁ Κάντιος ἂν καὶ ἀναγνωρίζει διὰ τὰ καθοριστικὰ αἴτια δρῶσιν ἐν τῷ χρόνῳ ὅστις προηγείται τῆς πράξεως, καὶ δὲν εἶναι συνεπῶς κατ' οὐδένα τρόπον δυνατὸν νὰ εὐρίσκωνται εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἐνεργοῦντος ἀτόμου», παρὰ ταῦτα δέχεται ἀφ' ἑτέρου ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὰς πράξεις αὐτοῦ, ἀφοῦ ὡς πραγματικὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου ἀναγνωρίζει μίαν ἄλλην ἐξωχρονικὴν ὑπόστασιν διὰ τὴν ὁποίαν ἰσχύει οὐχὶ ἡ αἰτιότης, ἀλλ' ἡ ἐλευθερία. Τὸ πρόβλημα εἶναι ἀπὸ τὰ ἅλλα καὶ δὲν δύναται νὰ λυθῆ ὅτε μὲ τὴν δευτέραν ἐξωχρονικὴν ὑπόστασιν τοῦ Καντίου, ἣτις εἶναι μᾶλλον ἓνα μεγαλοφυῆς συμβιβαστικὸν τέχνασμα παρὰ γνησίαι λύσεις τοῦ μητρικοῦ αὐτοῦ προβλήματος ἐκ τοῦ ὁποίου, ὅπως ἀνωτέρω ὑπεστηρίχθη, εἶναι ἐξηγητὰ ὅλα τὰ ἄλλα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας. Καὶ ἂν πρὸς στιγμὴν κάποιος ἀποφασίσῃ νὰ ἀρνηθῆ κατ' ὁλοκληρίαν τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως καὶ υἱοθετήσῃ ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τὴν αἰτιοκρατίαν, φθάνων οὕτω εἰς τὸν ἄκρατον Φαταλισμὸν (Μοιροκρατία ἢ Ντετερμινισμὸς) ὑποχρεωμένος νὰ ἀποδεχθῆ τὸ ἀναπόφευκτον εἴμαρμένον καὶ δι' αὐτὰς ἀκόμη τὰς ἀπειροελαχίστους λεπτομερείας τῆς ζωῆς του, πρόκειται προφανῶς περὶ μιᾶς ἐπιπολαίας ἀποφάσεως, ἀφοῦ τὴν ἐπομένην ἀκριβῶς στιγμὴν ἀναιρεῖ, ἴσως χωρὶς νὰ τὸ ἀντιλαμβάνεται, τὴν ἀπόφασίν του αὐτὴν, θέτει σκοπούς, καταστρώνει σχέδια, ὀμιλεῖ περὶ ἀποφάσεων, περὶ σφαλμάτων ἰδικῶν του καὶ τῶν ἄλλων.

Καὶ αὕτη ἡ ἔκφρασις, θέτω ὡς ἀντικειμενικὸν σκοπὸν νὰ ἀποδείξω τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀναποφεύκτου εἴμαρμένου, θέτω ὡς σκοπὸν νὰ ἀποδείξω ὅτι ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως εἶναι χίμαιρα ἢ λαμβάνω τὴν ἀπόφασιν νὰ ἀποδεχθῶ ὅτι κλπ. ἢ νὰ ἐπιχειρήσω κάτι κλπ., καὶ αὕτη λοιπὸν ἡ ἔκφρασις εἶναι ἀντιφατικὴ καὶ ὀξύμωρος, διότι ἡ πρόθεσις ὑφ' ἡμῶν ἐνὸς οἴουδῆποτε σκοποῦ καὶ ἡ λήψις μιᾶς οἴουδῆποτε ἀποφάσεως προϋποθέτει βουλευτικὴν ἐλευθερίαν, προϋποθέτει πάλιν ἐκεῖνο, ὅπερ ἀποβλέπει νὰ ἀποδείξῃ ὡς μὴ ὑπάρχον. Πῶς θὰ θέσωμεν σκοπὸν τινα, ἢ πῶς θὰ λάβωμεν ἀπόφασίν τινα, εἰάν δὲν ἔχουμε τὴν δύναμι νὰ παραμερίσωμε τὰς ὑπαρχούσας αἰτιώδεις ἀλληλουχίας, αἴτινες κατὰ τὴν μίαν ἀποίρην, τὴν ντετερμινιστικὴν, ἰσχύουν τὸ ἴδιο καὶ διὰ τὸν λεγόμενον ἐσωτερικὸν μας κόσμον. Ἀποκλείεται ὅμως νὰ πλανώμεθα, θὰ ἐρωτήσῃ τις, ὅταν νομίζωμεν ὅτι θέτομεν σκοπούς, ἐνῶ οἱ σκοποὶ εἶναι τεθειμένοι ἀφ' ἑαυτῶν, ὡς διάμεσα καὶ συγχρόνως τελικὰ αἴτια, μεταβατικοὶ κρίκοι εἰς μίαν ἀναρχὸν καὶ ἀτέρμονα αἰτιώδη ἀλυσάσον;

Διὰ τοῦ στυγνοῦ αὐτοῦ φαταλισμοῦ, τὸν ὁποῖον ὑπεστήριξε πρὸς στιγμὴν καὶ ὁ Spinoza «ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει ἐν τῇ γνώσει ἐξελισσόμενος νὰ ἀποβάλλῃ τὴν ἐννοίαν τῆς βουλευτικῆς ἐλευθερίας, ὡς ἀπατηλῆς» διὰ τῆς παραδοχῆς τοῦ

πεπρωμένου εἰς ὅλας τὰς λεπτομερείας τῆς ζωῆς, ἴσως χάνεται, ὅπως πολλοὶ διατείνονται, ὅτι ὠραῖον καὶ εὐγενικὸν ὑπάρχει στὴ ζωὴ μας, ὃ δὲ ἄνθρωπος μεταβάλλεται εἰς ἄχυρο, ποὺ τὸ ἀρπάζει ἀνέμου φύσημα καὶ τὸ κινεῖ. Ἄλλ' αὐτὸ εἶναι ἄλλο ζήτημα. Ἐκεῖνο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι νὰ ἰδοῦμε, ἐὰν εἶναι ἀνθρωπίνως δυνατὴ ἢ ἀπόρριψις τοῦ αὐτεξουσίου, ποὺ ταυτίζεται μὲ τὸ ἀνθρώπινον ἐγὼ καὶ ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο συστατικὰ τοῦ γνωσιολογικοῦ πυρῆνος.

Παραστατικῶς θὰ ἤμποροῦσε νὰ συγκριθῇ ἓνα παρόμοιο ἐγχείρημα μὲ τὴν παιδαριώδη σκέψιν νὰ κρατήσουμε μόνον τὴν ἔννοιαν τοῦ ψυχροῦ καὶ νὰ ἀπορρίψουμε τὴν ἔννοιαν τοῦ θερμοῦ, νὰ διατηρήσουμε τὴν ἔννοιαν τοῦ ὠραίου χωρὶς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀσχημοῦ, τὴν ἔννοιαν τοῦ θετικοῦ χωρὶς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀρνητικοῦ. Ἡ ἀπόρριψις τοῦ θετικοῦ σκέλους (τῆς αἰτιότητος), εἰς τὴν ὁποίαν φθάνουν πολλοὶ ἀπὸ προχειρολογίαν ἢ φανατισμόν, καὶ ὁμιλοῦν οὕτω περὶ καταρρεύσεως τῶν ὑλιστικῶν θεωριῶν, φαίνεται πὼς εἶναι ἀκόμη περισσότερο ἀδύνατος, μάλιστα εἰς τὸν αἰῶνα αὐτὸν τοῦ θριάμβου τῆς ἐπιστήμης, ποὺ κατὰ βάθος εἶναι καὶ θρίαμβος τῆς αἰτιότητος.

Ἐὰν ἀντιθέτως πρὸς στιγμὴν ὑποθέσωμεν ὅτι μία ὀλοσχερῆς ἀπόρριψις τοῦ αὐτεξουσίου θὰ ἦτο ἀνθρωπίνως δυνατὴ, περιερχόμεθα ἀμέσως εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἀποδεχθῶμεν τὸ ἀναπόφευκτον εἰμαρμένον εἰς ὅλας τὰς λεπτομερείας τῆς ζωῆς. Τίποτε δὲν θὰ ἐγένετο μὲ τὴν θέλησιν ἡμῶν, ὅλα γίνονται ἀφ' ἑαυτῶν ἢ διὰ μέσου ἡμῶν. Ὁ ρόλος ἡμῶν μεταπίπτει εἰς ρόλον ἀπλοῦ θεατοῦ, ἀσχέτως ἂν ἔχουμε τὴν ψευδαίσθησιν μιᾶς ἀποφασιστικῆς βουλευτικῆς ἐπεμβάσεως. Πολλὰς χιλιάδες λέξεις θὰ ἔπρεπε τότε νὰ ἀπαλειφθῶν ἀπὸ τὸ λεξιλόγιόν μας, διὰ νὰ μείνουν ἐπὶ σκηνῆς μόνον, ὅσες συμβολίζουν τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος καὶ τὸ ἀναπόφευκτον εἰμαρμένον.

Πόσον ἀποκαρδιωτικὴ διὰ τοὺς ντετερμινιστάς, διὰ τοὺς αἰτιοκρατικούς, θὰ φανεῖ τότε ἡ διαπίστωσις, ὅτι ἀκριβῶς μέσα σὲ κάθε μιὰ λέξιν ἀπ' αὐτέας, ποὺ θὰ ἔμεναν, κρύπτεται καὶ ἡ ἐντελῶς ἀντίθετος αὐτῆς ἔννοια, καὶ ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπαλειφθῇ τὸ ἓνα ἡμισυ, τὸ ἀρνητικόν, χωρὶς τὸ ἄλλο ἡμισυ, τὸ θετικόν.

Ντετερμινισμὸς καὶ αἰτιοκρατία δὲν θὰ πῆ μόνον ἀναγνώρισις τῶν ὑπαρχόντων ποιητικῶν αἰτίων, ἀλλὰ καὶ ἀναζητήσεις αὐτῶν, ἄρα πρόθεσις σκοπῶν, καὶ αὐτὴ ἡ δευτέρα ἔννοια τῆς σκοπιμότητος, προὑποθέτουσα τὸ ἐνεργοῦν ὑποκείμενον, εἶναι ἐκείνη ποὺ καταλύει τὴν δεσποτείαν τῶν αἰτίων—τὴν καθολικὴν κυριαρχίαν τῆς αἰτιότητος. Κάθε ἓνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ δύο ἀντιφατικὰ ἡμίση, τὸ θετικὸν ἢ τὸ ἀρνητικόν, φωνάζει καὶ διὰ τὸ ἄλλο. Εἰς τὸν ἓνα ἀποκλειστικῶς δρόμον τῆς αἰτιότητος ἢ τῆς ἀρνήσεως αὐτῆς, (αὐτεξουσίου) δὲν δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ σταθῇ

ἐπὶ πολὺ. εἶναι φαίνεται μέσα στὴν ἀνθρώπινη φύσι νὰ μεταπίπτωμεν ἀενάως ἀπὸ τὸν ἕνα κόσμον εἰς τὸν ἄλλον. Τί πρᾶγμα περίεργον, ἢ Ἐλήθεια νὰ ταυτίζεται μὲ μίαν ἀντίφασιν.

Ὁρθολογισμός καὶ Ἐμπειρία

Δὲν ἀπέχει πολὺ ἡ ἐποχή, καθ' ἣν ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τῆς γνώσεως ἐζητήθη γύρω ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς λέξεις.

Μία τῶν μεγαλυτέρων ἱστορικῶν ἐρίδων ἐν τῇ Φιλοσοφίᾳ ὑπῆρξεν ὡς γνωστόν, ἡ ἔρις μεταξὺ ὀρθολογιστῶν καὶ ἐμπειριστῶν. Κατὰ τὴν μεγάλην αὐτὴν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἱστορικῆν φιλονικίαν οἰαδὴποτε γνώσις ἐπιστεύετο ὅτι πηγάζει, ἢ ἐκ τοῦ ὀρθολογισμοῦ ἢ ἐκ τῆς ἐμπειρίας. Ἄλλὰ ποία εἶναι ἡ ἑρμηνεία, ποία εἶναι ἡ βαθύτερα σημασία τῶν δύο αὐτῶν ἱστορικῶν ὄρων; Πρῶτον βῆμα οἰασδὴποτε ἐρεῦνης, πρῶτον ἄρθρον πίστεως, οἰασδὴποτε γνωσιολογίας εἶναι ἡ μελέτη, ἡ ἔρευνα τοῦ γνωστικοῦ μας ὄργανου. Ἀπὸ τὴν ἔρευνα αὐτῆ θὰ ἐξαρτηθῇ ἡ ἑρμηνεία ὅλων τῶν λέξεων· αὐτῆ ἡ ἔρευνα εἶναι ἐκείνη ποὺ μᾶς ἐξασφαλίζει δύο βασικά πράγματα, ποὺ περικλείουν τὸ πᾶν. Πρῶτον τὴν βεβαιότητα διὰ τὴν ἰδίαν μας ὑπαρξιν καὶ δεύτερον τὴν βεβαιότητα διὰ τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου. Εἰς τὴν πρώτην βεβαιότητα μᾶς ὀδηγεῖ ἡ ἔννοια τοῦ αὐτεξουσίου καὶ εἰς τὴν δευτέραν ἡ ἔννοια τῆς αἰτιότητος. Αὐτὰ τὰ δύο ἠμπορεῖ νὰ χρησιμεύσουν ὡς ἑσκίνημα, διότι εἶναι εἰς ὅλους μας ἐμφύτως αὐταπόδεικτα. Καὶ τὸ μὲν αὐτεξούσιον ταυτίζεται μὲ τὸ λεγόμενον ἐγώ, ἡ δὲ αἰτιότης μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀντικειμένου καὶ ὀλοκλήρου τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου. Ἡ ὁδὸς λοιπὸν τῆς αἰτιότητος, ὅπως ἄλλαχού διεξοδικῶς ἀνεπτύχθη, εἶναι ἐκείνη ποὺ μᾶς ἐξασφαλίζει τὴν ἀπόδειξιν τοῦ ἀντικειμένου. Ἄλλ' ἡ ἀπόδειξις αὐτῆ βρίσκεται καὶ μέσα εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ὑποκειμένου, ἀφοῦ νοοῦν ὑποκείμενον δὲν ὑφίσταται χωρὶς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀντικειμένου, χωρὶς τὴν ἔννοιαν τῆς αἰτιότητος, ὅπως καί, ἀντιστρόφως, ἡ ἔννοια τοῦ ἀντικειμένου ποὺ εἶναι ἡ ἰδία ἔννοια τῆς αἰτιότητος παύει νὰ ὑφίσταται χωρὶς τὸ νοοῦν ὑποκείμενον. Τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ δύο εἶναι καὶ ἄρνησις τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ καὶ συνεχάρτημα αὐτοῦ.

Εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ γνωρίσωμεν τὸν κόσμον μὲ μέτρον τὸ γνωστικὸν μας ὄργανον, δὲν ὑπάρχει ἄλλη ὁδός· καὶ γνωστικὸν ὄργανον ἢ νοῦς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ συνισταμένη δύο ἐκ διαμέτρου ἀντιφατικῶν ἐνοιῶν. Τὸ κάθε τι ποὺ χρησιμοποιοῦται τὸ γνωστικὸν μας ὄργανον κατὰ τὴν ἐπιτέλει τῆς λειτουργίας του — λέξεις - φράσεις - ἔννοιαι - θεωρίαι - συστήματα, ἀπορρέουν ὅλα ἀπὸ τὴν ἀντίφασιν καὶ δύνανται νὰ με-

ταφρασθοῦν διὰ τῆς ἀντιφάσεως, περισσότερον ἴσως διὰ τοῦ ἐνὸς σκέλους καὶ ὀλιγώτερον διὰ τοῦ ἄλλου ἢ, ἀντιθέτως, σχεδὸν πάντοτε καὶ διὰ τῶν δύο.

“Ὅπως ὅλαι αἱ λέξεις, καὶ οἱ δύο ὡς ἄνω ὄροι, Ὁρθολογισμὸς καὶ Ἐμπειρία, ἐμπίπτουν εἰς τὴν ἄντιφατικὴν κλίμακα.”

Τὴν ἐρμηνείαν, λοιπόν, οἰουδήποτε φανταχτεροῦ φιλοσοφικοῦ ὄρου ἠμπορεῖτε νὰ ὑποκαταστήσετε μὲ τὴν ἐρευναν τῆς ἀντιφάσεως, ἀφοῦ γνωστικὸν ὄργανον δὲν εἶναι ἄλλο τι, παρὰ ἡ συνισταμένη τῶν δύο ὡς ἄνω ἀντιφατικῶν ἐννοιῶν, τοῦ θετικοῦ καὶ τοῦ ἀρνητικοῦ πρωτογενοῦς στοιχείου.

Καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ γεννηθῇ ζήτημα, πῶς λαμβάνομεν ὡς ἐκ τῶν προτέρων αὐτονόητον ὅτι τὸ γνωστικὸν μας ὄργανον δὲν εἶναι ἄλλο τι παρὰ ἡ συνισταμένη δύο ἀντιφατικῶν ἐννοιῶν, καὶ ἐπίσης τὸ ἐρώτημα, πῶς λαμβάνομεν ὡς αὐτονόητον, ὅτι ἡ ἐννοια τῆς βουλευτικῆς ἐλευθερίας εἶναι ἀρνησις τῆς ἐννοίας τῆς ἀναγκαιότητος, ἢ ὅπερ τὸ αὐτό, ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀπροσδιορίστου, ἀρνησις τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος· καὶ ἀκόμη πῶς λαμβάνομεν ὡς ἐκ τῶν προτέρων αὐταπόδεικτον ὅτι ἀπροσδιοριστία καὶ ἐλευθέρια βούλησις εἶναι τὸ ἴδιο; Ἄλλ’ ὅπως τόσα ἄλλα πράγματα καὶ αὐτὰ τὰ τελευταῖα ἀποδεικνύονται διὰ τῆς προδηλότητος, ἀπαράλλακτα ἕπως καὶ τὸ $2+2=4$.

Ἄπροσδιοριστία καὶ ἐλευθέρια βούλησις ἴσον ἀνυπαρξία αἰτίων, ἴσον δημιουργία ἄνευ προὑπαρχόντων αἰτίων, δημιουργία ἐκ τοῦ μηδενός. Καὶ ἡ ἐννοια λοιπὸν αὕτη τῆς ἀπροσδιοριστίας, ὅπως καὶ ἡ ἀντίθετος τῆς αἰτιότητος, συναπαρτίζουν τὸ πρωτογενὲς ὑλικὸν ἀπὸ τὸ ὁποῖον συντίθενται ὅλαι αἱ λέξεις. Μία ἀπὸ τίς πολλὰς χιλιάδες τῶν λέξεων, ἴσως ἡ καταλληλότερη διὰ τὴν ἀνίχνευσι τοῦ ἀρνητικοῦ στοιχείου, εἶναι ἡ λέξις σκοπιμότης. Ἄπ’ αὕτη θὰ ξεκινήσουμε, γιὰ νὰ σᾶς δείξουμε πῶς διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς προδηλότητος ἀποκαλύπτεται ἡ ἀπροσδιοριστία καὶ ἡ ἐλευθέρια βούλησις ὡς ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πράγμα, ὡς ἀρνησις τῆς αἰτιότητος.

Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ τεθῇ σκοπὸς τις ὑπὸ τινος θείας ἢ ἀνθρωπίνης ἐλευθέριας βουλευτικῆς δυνάμεως; Πῶς νὰ συναρομολογηθοῦν τὰ διάφορα αἴτια, διὰ νὰ συνθέσουν καὶ νὰ ἐπιτύχουν ἓνα σχέδιον, εἰάν προηγουμένως δὲν παραμερισθῇ, δὲν καταλυθῇ ἢ αἰτιότης ὡς κυρίαρχος ἀρχή; Πῶς θὰ γίνῃ, ὅταν κατὰ τὴν ἐννοίαν τῆς αἰτιότητος δὲν ὑπάρχουν ξεκάρφωτα ἢ αὐθύπαρκα αἴτια, καὶ δὲν εἶναι νοητὴ ἢ ἐκ τοῦ μηδενός δημιουργία των;

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κατανοηθῇ ἡ ἐννοια τῆς ἀπροσδιοριστίας καὶ τῆς βουλευτικῆς ἐλευθερίας, εἰάν προηγουμένως δὲν κατανοηθῇ ἡ ἐννοια τῆς αἰτιότητος.

Διὰ νὰ κατακτήσετε τὴν ἐννοίαν τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ἢ ἀπροσδιοριστίας δὲν ἔχετε παρὰ νὰ κατορθώσετε νὰ

συλλάβετε τὴν ἔννοιαν τῆς καθολικῆς αἰτιότητος καὶ νὰ πάρετε τὸ ἀρνητικόν της.

Ἐὰν ὁ νοῦς μας δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ συνισταμένη ἐνὸς θετικοῦ καὶ ἐνὸς ἀρνητικοῦ ἡμίσεος, ἓνα κρᾶμα τῆς ἐννοίας τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου, τοῦ ἐγὼ καὶ μὴ ἐγὼ, τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητος καὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀπροσδιορίστου, ὅλαι αἱ λέξεις καὶ φράσεις δὲν μπορεί παρὰ νὰ εἶναι σύμβολα ὑποκρύπτοντα κάτω ἀπὸ μίαν πολύμορφον ἐπένδυσιν τὸ ἴδιο πάντοτε πρωτογενὲς ὑλικόν.

Κατ'ἀναλογίαν καὶ οἱ δύο ὑπὸ δοκιμασίαν ὄροι, Ὁρθολογισμὸς καὶ Ἐμπειρία, διερμηνεύουν τὴν ἴδιαν πάντοτε θετικο - ἀρνητικὴν ἀντιφασιν, μὲ τὰ δύο σκέλη, εἰς ἄλλοτε ἄλλην ἀναλογίαν. Ἐὰν τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο αὐτά, τὸ ἀρνητικόν, ἀνταποκρίνεται μὲ ὅ,τι ὀνομάζουμε αὐτεξούσιον ἢ ἐγὼ καὶ τὸ ἄλλο, τὸ θετικόν, μὲ ὅ,τι ὀνομάζουμε αἰτιότητα ἢ ἀντικείμενον, εἶναι φανερόν ὅτι καὶ τὰ δύο αὐτά δὲν εἶναι ξένα πρὸς ὅ,τι ὀνομάζουμε ὀρθολογισμὸν, ὅπως ἐπίσης δὲν εἶναι ξένα καὶ πρὸς ὅ,τι ὀνομάζουμε ἔμπειρία.

Ὁρθολογισμὸς καὶ Ἐμπειρία : Γύρω ἀπ' αὐτὲς τίς δύο λέξεις ἐζητήθη ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τῆς γνώσεως.

Ἡ ἔρις αὐτὴ μεταξὺ ὀρθολογισμοῦ καὶ ἐμπειρισμοῦ φαίνεται παρὰ ταῦτα ὅτι ἔχει ἱστορικὴν μόνον ἀξίαν, καὶ οὐδὲν δύναται νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς γνώσεως.

Ἡ πείρα διὰ τῶν αἰσθήσεων (ἐμπειρία) ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς «a priori» λεγομένας κρίσεις ἀφ' ἑτέρου (ὀρθολογισμὸς) ὑπελήφθησαν ἐπὶ μακρὸν διάστημα χρόνου ὡς τὸ σημεῖον ἀναχωρήσεως οἰασδῆποτε γνώσεως.

Κρίσεις ἐμπειρικαὶ ἀφ' ἐνός, κρίσεις ὀρθολογιστικαὶ ἀφ' ἑτέρου.

Ὡς ὀρθολογισμὸς νοεῖται συνήθως ὁ ἰδιαίτερος ἐκεῖνος τρόπος σκέψεως, ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὰς λεγομένας ἀφ' ἑαυτῶν φανεράς ἀληθείας — ὁ τρόπος ἐκεῖνος τῆς σκέψεως, ποὺ στηρίζεται ἐπὶ τῆς λεγομένης ἀναποφεύκτου λογικῆς ἀναγκαιότητος.

Ὁρθολογιστικαὶ ἀλήθειαι καὶ ὀρθολογιστικαὶ κρίσεις εἶναι αἱ λεγόμεναι αὐταπόδεικτοι, αἱ ἀφ' ἑαυτῶν φανεραί, αἱ αὐτόνοητοι κρίσεις, ἢ ἄλλως, αἱ ἐκ τῶν προτέρων ὑπάρχουσαι μέσα εἰς τὸν νοῦν (αἱ a priori κρίσεις τοῦ Kant), καὶ μὴ ἀπορρέουσαι ἐκ πείρας, ἐκ παρατηρήσεως, ὡς καὶ μὴ ἔχουσαι ἀνάγκην οἰασδῆποτε ἀποδείξεως.

Μία ὀρθολογιστικὴ κρίσις εἶναι π. χ. τὸ $2+2=4$, καὶ ἐν γένει αἱ ἀπλαῖ μαθηματικαὶ ἀλήθειαι ἢ οἱ λεγόμενοι λογικοὶ κανόνες. (Δύο ποσότητες ἴσαι πρὸς τρίτην ποσότητα εἶναι μεταξὺ

των ἴσαι). Αἱ κρίσεις, αἵτινες ἐπιβάλλονται εἰς τὸν νοῦν ἡμῶν ἄγνωστον πῶς, κατὰ μίαν ἀναπόφευκτον λογικὴν ἀναγκαιότητα, μᾶς ἐπιβάλλονται ἀπὸ τὸν νόμον τῆς ἀνάγκης· π. χ. ἡ ἔννοια τῆς αἰτιότητος, ὅτι τίποτε δὲν ἠμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ χωρὶς αἰτίαν, εἶναι μιὰ ὀρθολογιστικὴ ἀλήθεια αὐταπόδεικτος καὶ ἄφ' ἑαυτῆς φανερά, ὅπως ἀκριβῶς τὸ $2+2=4$, καὶ καθολικῆς ἰσχύος.

Ἐξ ἄλλου, ὑπὸ τὸν ὄρον Ἐμπειρία καὶ Ἐμπειρισμὸς ἐλαμβάνετο ἡ γνῶσις ἢ ἀπορρέουσα ἐξ ἀμέσου αἰσθησιακῆς ἀντιλήψεως δι' ἐξωτερικῆς ἢ ἐσωτερικῆς ἐποπτείας, παρατηρήσεως. Ἄλλ' οἰαδῆποτε ἐξωτερικὴ ἢ ἐσωτερικὴ ἐποπτεία καὶ παρατήρησις μᾶς ὁδηγεῖ ἐπίσης εἰς τὰ δύο σκέλη τῆς ἀντιφάσεως, διότι ἡ μὲν ἐξωτερικὴ ἐμπειρία ἢ παρατήρησις προϋποθέτει τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀντικειμένου — τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος — ἡ δὲ ἐσωτερικὴ ἐποπτεία, ἐμπειρία ἢ παρατήρησις, τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐγῶ, τοῦ καθαροῦ ὑποκειμένου, πού ταυτίζεται μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ αὐτεξουσίου καὶ πού δὲν ἠμπορεῖ νὰ νοηθῇ ἀλλέως παρὰ ὡς ἄρνησις τῆς αἰτιότητος.

Ἐμπειρία καὶ ἐμπειρικαὶ κρίσεις ἢ ἀλήθειαι λέγονται, λοιπόν, αἱ ἀλήθειαι, αἱ ὁποῖαι ἔχουν καθιερωθῆ ὑπὸ τῆς πείρας, ὑπὸ τῆς παρατηρήσεως, (ὑπὸ τοῦ Kant ὠνομάσθησαν a posteriori), ἐκ τῶν ὑστέρων εἰσαχθεῖσαι εἰς τὸν νοῦν, δηλ. κατόπιν παρατηρήσεως, καὶ φαινομενικῶς διαφέρουν ἀπὸ τὰς ὀρθολογιστικάς, ὡς μὴ στηριζόμεναι δῆθεν εἰς τὸν νόμον τῆς ἀνάγκης, ὡς μὴ στηριζόμεναι εἰς μίαν ἀναπόφευκτον λογικὴν ἀναγκαιότητα, ἀλλ' εἰς ὁμοιομορφίας, εἰς τυχαίας δῆθεν ὁμοιομόρφους ἐπαναλήψεις ἐνὸς φαινομένου· ἂν καὶ κατὰ βάθος ὀρθολογιστικαὶ καὶ ἐμπειρικαὶ ἀλήθειαι ὑποκρύπτουν, ἐν τῷ αὐτῷ μέτρῳ, ὁμοίως, σχέσεις αὐστηρᾶς ἀναγκαιότητος, ἡ δὲ ὁμοιομορφία των εἶναι δυνατὸν ἀπὸ τῆς μιᾶς ἀπίψεως νὰ μὴ εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ὁ ὑποκρυπτόμενος εἰς τὸ βάθος νόμος τῆς ἀνάγκης.

Ὅλαι, λοιπόν, αἱ ἐμπειρικαὶ γνῶσις, πού θεμελιώνουν ἐν συνδυασμῷ μὲ τὰς ὀρθολογιστικάς τὸ ἐπιστημονικὸν οἰκοδόμημα, εἶναι προϊόντα στερεοτύπων ἐπαναλήψεων, ὁμοιομόρφων ἐπιφανίσεων ἐνὸς φαινομένου. Πᾶν σῶμα λόγῳ τοῦ βάρους του ἀφιέμενον ἐλεύθερον πίπτει — ἴδου μία ἐμπειρικὴ γνῶσις. Ὅταν ἓνα φαινόμενον οἷονδῆποτε ἐπαναλαμβάνεται ὁμοιομόρφως πολλὰς ἢ ἀπείρους φορές, δημιουργεῖ διὰ τῆς πείρας μίαν ἐμπειρικὴν γνῶσιν. Αὕτη ἡ ὁμοιομορφία εἰς τὰς ἐπιφανίσεις ἐνὸς φαινομένου δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ παρὰ ἢ μὲ τὴν μίαν ἢ μὲ τὴν ἄλλην ἐξηγητικὴν ὁδόν· ἢ μία εἶναι ἢ ὁδὸς τῆς αἰτιότητος καὶ ἢ ἄλλη ἢ ὁδὸς τοῦ αὐτεξουσίου, ἢ μία θετικὴ καὶ ἢ ἄλλη ἀρνητικὴ.

Κατὰ τὴν μίαν ὑποκρύπτονται πάντοτε στὸ βάθος σχέσεις

ἀναγκαιότητος, ὁμιλεῖ ὁ νόμος τῆς ἀνάγκης, μὲ τὴν δευτέραν ὁδὸν προσεταιριζόμεθα τὴν ἔννοιαν τοῦ αὐτεξουσίου καὶ ἐξηγοῦμεν πολλὰ πράγματα, ἀπαρνούμενοι τὴν αἰτιότητα καὶ ἀποδεχόμενοι τὴν ἄνευ αἰτίων θεῖαν ἢ ἀνθρωπίνην δημιουργίαν.

Μία λοιπὸν ἀσυνέπεια εἰς τὴν στερεότυπον ἐπανάληψιν ἑνὸς φαινομένου διὰ πολλοστὴν φορὰν, δύναται νὰ ἔχη τὴν ἐξήγησίν της κατὰ τοὺς δύο αὐτοὺς τρόπους. Ὁ ἕνας εἶναι ἡ ὁδὸς τῆς αἰτιότητος καὶ ὁ ἄλλος ἡ ὁδὸς τῆς ἀρνήσεως αὐτῆς.

Ἡ ἐμφανιζομένη τὴν πολλοστὴν αὐτὴν φορὰν ἀταξία εἰς τὴν στερεότυπον ὁμοιομορφίαν ἑνὸς φαινομένου δύναται νὰ ἀποδοθῆ εἴτε εἰς τὴν σύμπραξιν ἄλλων αἰτίων (αἰτιοκρατικὴ ἢ κυρίως ἐπιστημονικὴ ἐξηγητικὴ μέθοδος), εἴτε ἀντιθέτως νὰ ἐξηγηθῆ διὰ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἰντετερμινισμοῦ, τῆς ἄλλως λεγομένης καὶ ἀρχῆς τοῦ ἀπροσδιορίστου ἢ τῆς αὐταρχίας, ποὺ εἶναι μιὰ ἀρχὴ ὅπωςδήποτε ἀρνητικὴ τῆς αἰτιότητος. Ὅταν π. χ. ἐρωτῶμεν ποῦ ὀφείλεται ἢ πῶς ἐξηγεῖται ἓνα πρᾶγμα, φαίνεται ὅτι τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἀκολουθοῦμεν μᾶλλον τὴν ὁδὸν τῆς αἰτιότητος καὶ ἀναζητοῦμεν τὰ ὑποθετικῶς πάντοτε εἰς τὸ βάθος ὑποκρυπτόμενα αἷτια. Τὸ νὰ ἐρωτῶμεν, λοιπὸν, ποῦ ὀφείλεται ἢ ἀπροσδιοριστία εἶναι μιὰ ἔκφρασις πάρα πολὺ ἀπλοϊκὴ καὶ ὀξύμωρος, διότι εἶναι τὸ ἴδιο σὰν νὰ ἐρωτῶμεν, ποῖα εἶναι ἡ αἷτία τῆς μὴ αἰτιότητος, προὑποθέτοντες ἀσυναισθήτως ἐκεῖνο ὅπερ ἀποβλέπομεν νὰ ἀποδείξωμεν ὡς μὴ ὑπάρχον.

Οἷαδήποτε ἐμπειρικὴ γνῶσις — ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τοῦ ἐμπειρισμοῦ—εἶναι προῖον ὁμοιομόρφων ἐπαναλήψεων ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ φαινομένου.« Ὅσες περισσότερες φορὲς τὸ Α εὐρεθῆ συνημμένον μὲ τὸ Β τόσες περισσότερες πιθανότητες ὑπάρχουν, ὅταν θὰ συναντήσωμεν τὸ Α νὰ τὸ εὐρωμεν ἐκ νέου συνημμένον μὲ τὸ Β» καὶ ἂν οἱ φορὲς αὐτές, εἶναι πάρα πολλὰς ἢ ἀπειρὰς πλησιάζομεν τὸ ἀλάθητον· πλησιάζομεν δηλ. μᾶλλον ἢ ἥττον τὴν βεβαιότητα, ὅτι τὸ ἐν λόγῳ φαινόμενον θέλει ἐπαναληφθῆ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον. Ὅσες περισσότερες φορὲς ἓνα σύμπτωμα, (ἓνα ἄλγος ἢ μιὰ δερματικὴ ἐξάνθησις), ἀνευρίσκειται σχετιζόμενον μὲ μίαν νόσον, μὲ ἓνα μολυσματικὸν αἷτιον, μὲ ἓνα μικροβιακὸν παράγοντα, ἢ μιὰ καιρικὴ μεταβολὴ μὲ ἓνα οἰονδήποτε φυσικὸν σημεῖον, τόσες περισσότερες πιθανότητες ὑπάρχουν, ὅταν θὰ ἀνεύρωμεν τὸ σύμπτωμα ἢ τὸ φυσικὸν σημεῖον, νὰ ἀναμείνωμεν τὴν νόσον ἢ τὴν καιρικὴν μεταβολήν. Ὅταν τὰ ἐντεῦθεν στατιστικὰ δεδομένα ἀποκαλύπτουν μίαν σχέσιν εἰς ἀναλογία 5-10-30 60 ἢ 90 ἐπὶ τοῖς $\frac{1}{10}$ τόσας ἀκριβῶς πιθανότητας θὰ ἔχωμεν ἀναλόγως, ὅταν θὰ συναντήσωμεν τὸ ἄλγος νὰ ἀνεύρωμεν τὴν νόσον ἢ συναντῶντες τὸ α φυσικὸν σημεῖον, νὰ ἀναμείνωμεν τὴν καιρικὴν μεταβολήν.

Ὅσον ἀφορᾷ, λοιπὸν, τὰς ἐμπειρικὰς γνώσεις, μέσα εἰς τὴν σκέ-

ψι μας χωράει πάντοτε, ὡς ἐνδεχομένη, ἢ διάψευσις τῆς προσδοκίας μας διὰ τὴν ἐπανεμφάνισιν εἰς μίαν πολλοστήν φορὰν τοῦ ἰδίου φαινομένου. Τὸ δυνατὸν δηλ. τῆς διαψεύσεως μιᾶς ἐμπειρικῆς γνώσεως δὲν εἶναι κάτι ἀπαράδεκτο γιὰ τὴ σκέψι· ἀλλ' ἢ διάψευσις αὐτὴ οὐδόλως θὰ ἦτο ἱκανὴ νὰ ἀναιρέσῃ, νὰ θέσῃ ὑπὸ ἀμφισβήτησιν τὸν νόμον τῆς ἀνάγκης, τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος, ὁ ὁποῖος ἐνδεχομένως κρύπτεται ὁμοίως εἰς τὸ βάθος καὶ τῶν ἐμπειρικῶν κρίσεων. Ὁ Leibniz περιγράφει ὁμοίως δύο ἀπ' ἀλλήλων διακριτέα εἶδη γνώσεων. «Γνώσεις λογικῶς ἀναγκαῖαι, ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας καὶ γενικοῦ κύρους, καὶ γνώσεις ἐμπειρικαί, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἐλλείπει ἡ λογικὴ ἀναγκαιότης καὶ αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀπλαῖ κατὰ συμβεβηκὸς ἀλήθειαι». Κατὰ τὸν Leibniz ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις συνίσταται ἐξ ἀμφοτέρων τούτων τῶν εἰδῶν. Ἐπιπροσέτι ὁ ἴδιος τὰ δύο ὡς ἄνω εἶδη ἀληθειῶν, ἐμπειρικᾶς καὶ λογικῶς ἀναγκαῖας, ταυτίζει εἰς ἓνα καὶ μόνον εἶδος. «Εἰς τὴν ἀδυναμίαν καὶ ἀτέλειαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἔγκειται τὸ γεγονός ὅτι μόνον ἓν μέρος τῆς καθ' ὅλην τὴν γραμμὴν λογικῶς ἀναγκαῖας συναφείας τῶν ὄντων γινώσκομεν· τὸ ἕτερον δὲ μέρος τὸ ὁποῖον εἶναι καθ' ἑαυτὸ λογικῶς ἀναγκαῖον γινώσκομεν διὰ τῆς ἐμπειρίας, ὡς δυνάμενον μόνον ὑπ' αὐτῆς νὰ ὀρισθῇ (ὡς ἀπλῆ vérité de fait). Ἐν ἀνώτερον ὅμως καὶ τὰ ὄντα βαθύτερον διαβλέπον πνεῦμα θὰ ἐγίνωσκεν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι δι' ἡμᾶς ἐμπειρικὴ ἀλήθεια (vérité de fait, ὡς vérité de raison) ὡς τι δηλ. ἀπολύτως ἀναγκαῖον. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως λοιπὸν ταύτης φαίνεται ἡ ὀρθολογιστικὴ ἀντίληψις ὡς ἡ μόνη ὀρθή. Διὰ μίαν τελείαν γνῶσιν, ὡς ταύτην κατέχει ὁ Θεός, ὑπάρχουσι μόνον vérités de raison. Τὸ νὰ ἀναπτύξωμεν σύστημα καθαρῶς λογικῶν ἀληθειῶν, εἶναι τὸ ἰδεῶδες πρὸς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ τείνῃ ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις. Ὅ,τι ἐμποδίζει ἡμᾶς πρὸς ἀπόκτησιν ταύτης εἶναι ἡ ἀτέλεια τοῦ πνεύματος ἡμῶν εὕρισκομένου ἐν σχετικῶς κατωτέρᾳ βαθμίδι ἐξελίξεως. Ἐφ' ὅσον προχωρεῖ ἡ ἐξέλιξις, μέλλει νὰ ἀντικατασταθῇ ἡ ἐμπειρικὴ γνῶσις διὰ τῆς λογικῆς. Ἡ ἐμπειρικὴ λοιπὸν γνῶσις ἐμφανίζεται ὡς τι προσωρινὸν προωρισμένον νὰ διαλυθῇ διὰ τῆς μελλούσης νὰ κατισχύσῃ λογικῆς γνώσεως» (Leibniz, LUDWIG BUSSE).

Ἐμπειρικαὶ κρίσεις καὶ ἐμπειρικαὶ ἀλήθειαι εἶναι κατ' ἀκολουθίαν ὅλοι οἱ λεγόμενοι φυσικοὶ νόμοι. Πολλὰ ἀπὸ τὰ γύρω μας συμβαίνοντα τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ὀλόκληρος ἡ κλινικὴ καὶ ἐργαστηριακὴ σημειολογία εἰς τὴν ἰατρικὴν, ἡ χημεία, ἡ μετεωρολογία κλπ. Ἡ μεγίστη πλειονότης τῶν ἐπὶ τῆς καθημερινῆς πείρας στηριζομένων γνώσεων ἡμῶν δὲν εἶναι παρὰ ἐμπειρικαὶ γνώσεις. Ἴδου μερικαὶ ἀπλαῖ ἐμπειρικαὶ ἀλήθειαι. Π. χ.

ἔαν ἀναμίξωμεν ἔλαιον καὶ ὕδωρ ἢ πετρέλαιον καὶ ὕδωρ τὸ ἔλαιον ἢ τὸ πετρέλαιον ἐπιπλέουν. Ἡ ἐξάτμισις διὰ τοῦ βρασμοῦ ἐνὸς ὑγροῦ ἀποτελεῖ μίαν ἄλλην ἐμπειρικὴν γνῶσιν ἢ εὐθραστότης τῶν ὑαλίνων σκευῶν ἐπίσης, ἢ ὑέρμανσις ὑπὸ τοῦ προσπίπτοντος ἡλιακοῦ φωτὸς τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους εἶναι ἐπίσης μία ἐμπειρικὴ γνῶσις. Θὰ ἠδυνάμεθα δὲ νὰ ἀπαριθμήσωμεν σωρείαν παραδειγμάτων ἐκ τῆς καθημερινῆς ζωῆς.

Ἐμπειρικαὶ λοιπὸν ἀλήθειαι, ἀλήθειαι καθιερωθεῖσαι ὑπὸ τῆς πείρας καὶ στηριζόμεναι εἰς ὁμοιομορφίας εἶναι πολλά, ἅπειρα, ἀπὸ τὰ συνήθη φαινόμενα τῆς καθημερινῆς μας ζωῆς. Τὸ εὐφλεκτόν ὠρισμένων οὐσιῶν, ἢ πτητικότης ὠρισμένων ὑγρῶν καὶ τόσα ἄλλα. Ἡ καλὴ ἢ κακὴ ἀγωγιμότης εἰς τὸ ἤλεκτρικὸν ρεῦμα ὠρισμένων οὐσιῶν καὶ ἄλλα πολλά.

Ἐὰν ἐτίθετο ζήτημα ὅτι ἢ ὕαλος ἢ ἡ πορσελάνη ὑπὸ τινος προϋποθέσεως θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ ἀγωγὸς τοῦ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος ἢ ὅτι, ὑπὸ τινος προϋποθέσεως, ἓνα σῶμα ἀφιέμενον ἐλεύθερον δὲν πίπτει, ἀλλὰ μετεωρίζεται, αὐτὸ δὲν εἶναι κἀτι λογικῶς ἀπαράδεκτον, δὲν εἶναι λογικῶς ἀντιφατικόν. Ἀντιθέτως ἔαν ἐτίθετο τὸ ζήτημα ὅτι, ὑπὸ τινος προϋποθέσεως, τὸ $2+2=4$ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ $2+2=5$ εἶναι κἀτι ποῦ φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως λογικῶς ἀπαράδεκτον.

Πολλαὶ ἀπὸ τὰς ἐμπειρικὰς ἀληθείας ὀνομάζονται φυσικοὶ νόμοι, ἄλλαι ἐμπειρικαὶ ἀλήθειαι ὀνομάζονται κανόνες. Ὁ ὅρος κανὼν καὶ τὸ ἀπόφθεγμα «οὐδεὶς κανὼν ἄνευ ἐξαιρέσεως» χαρακτηρίζει ἐπιτυχῶς ἓνα μέρος ἀπὸ τὰς ἐμπειρικὰς ἀληθείας. Ἐν τούτοις ἡ ἀστάθεια πολλῶν ἐκ τῶν ἐμπειρικῶν ἀληθειῶν οὐδόλως σημαίνει ὅτι θέτει ἐν ἐμφιβόλῳ τὸν νόμον τῆς ἀνάγκης (τὴν αἰτιότητα) ποῦ κρύπτεται εἰς τὸ βάθος, ἀλλὰ μᾶς δείχνει τὴν ἀδυναμίαν μας εἰς τὸ νὰ εἴμεθα παντοῦ καὶ πάντοτε ἐνήμεροι πολλῶν λαθραίων καὶ ἐκτάκτων παρεισφρήσεων δευτερευόντων αἰτίων.

Αἱ λεγόμεναι ἐξαιρέσεις τῶν κανόνων ὑποδηλοῦν πόσον ἀσταθεῖς δύνανται νὰ νὰ εἶναι ὠρισμέναι ἐμπειρικαὶ ἀλήθειαι. Ἀντιθέτως, ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ καὶ ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει ἐπιδέχεται ἐξαίρεσιν τὸ ὁμοιόμορφον μᾶς ὀρθολογιστικῆς κρίσεως. Τὸ $2+2=4$ ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει δύναται νὰ ἀλλάξῃ. Ἡ διάψευσις τῶν ὀρθολογιστικῶν κρίσεων εἶναι κἀτι ποῦ δὲν χωράει ἐκ πρώτης ὄψεως μέσα στὴ σκέψιν.

Σύμφωνα, λοιπὸν, μὲ τὴν παλαιὰν φιλονικίαν, διὰ νὰ κατακτήσῃ ὁ ἄνθρωπος τὴν ἀλήθειαν καὶ νὰ ἀποκτήσῃ γνῶσιν, δύο μόνον μέσα ἐπιστεύετο ὅτι ὑπάρχουν, ὁ ὀρθὸς λόγος καὶ ἡ ἐμπειρία. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ δύο ὅροι δὲν ἀποτελοῦν ἐξαίρεσιν ὅπως ὅλαι αἱ λέξεις ἔχουν καὶ αὐτοὶ ὁμοίως τὸν ἴδιον πάντοτε θετικο-ἄρνητικὸν πυρῆνα.

Πῶς νὰ νοηθῇ ὡς παράλογον, ὡς ξένον πρὸς τὸν ὀρθὸν λό-

γον τὸ ἀνθρώπινον ἐγὼ μὲ ὅλες του τίς ἐνεργητικὲς ἐκδηλώσεις, ποὺ ἔρχονται εἰς ἀντίθεσιν καὶ καταστρατηγοῦν τὸν νόμον τῆς ἀνάγκης; Ἄλλ' οὔτε ἐξωορθολογικὸς ἐπίσης δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ νόμος τῆς αἰτιότητος, ποὺ ἐν τῷ συνόλω του μᾶς δίνει τὴν εἰκόνα τοῦ ἀναποφεύκτου εἰμαρμένου μὲ τὴν ἀλυσσιδωτὴν σύνδεσιν τῶν αἰτίων.

Καὶ ἡ αἰτιότης, λοιπόν, ποὺ κατὰ βάθος φαίνεται νὰ ταυτίζεται μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀντικειμένου, καὶ τὸ αὐτεξούσιον, ποὺ ἐξωτερικεύεται μὲ τίς ἀπειρες "ἐγωκεντρικὲς μας!", ἐκφράσεις εἶναι καὶ τὰ δύο αὐτὰ, ἂν καὶ ἀντιφατικά, εἶναι καὶ τὰ δύο ὀρθὸς λόγος, ἐξ ἴσου ὀρθὰ καὶ λογικά. Ἀλλὰ μήπως τὰ δύο αὐτὰ δὲν εἶναι ἐπίσης καὶ ἐμπειρία; Μήπως διὰ τῆς πείρας, διὰ τῆς ἐξωτερικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐποπτείας καὶ αὐτοπαρατηρήσεως δὲν ἀγομῆθα εἰς τὴν βεβαιότητα, ὅτι καὶ τὰ δύο αὐτὰ ὑφίστανται ὡς ἀληθῆ; Καὶ αἱ δύο αὐταὶ λέξεις, λοιπόν, ὀρθολογισμὸς καὶ ἐμπειρία μεταφερόμεναι εἰς τὴν «ἀντιφατικὴν κλίμακα», ἐρμηνεύονται ὡς μικταὶ λέξεις μὲ ἀρνητικὸν καὶ θετικὸν περιεχόμενον, ἂν καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον χρησιμοποιοῦνται μὲ προεξάρχουσαν τὴν θετικὴν των ἔννοιαν.

Ὡς ἐν παρόδῳ, σημειώνομεν ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ὀρθολογισμοῦ ἐδέχοντο τὴν γνῶσιν, τὴν ἀπορρέουσαν ἐκ τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ὡς ἀσυγκρίτως ἀνωτέραν ἀπὸ τὴν προερχομένην ἐκ τῆς ἐμπειρίας. «Γνῶσις λογικῶς ἀναγκαία καὶ οὐχὶ γνῶσις κατὰ τύχην, κατὰ σύμπτωσιν γνῶσις». Ἀντιθέτως πρὸς τοὺς ὀρθολογιστὰς οἱ ἐμπειρισταὶ ὑπελάμβανον ὅτι ὅλον τὸ περιεχόμενον τῆς γνῶσεως ἡμῶν προέρχεται ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας δηλ. ἐκ τῆς πείρας καὶ τῆς παρατηρήσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ μας κόσμου. Ἄλλ' ὁ μὲν ἐξωτερικὸς κόσμος εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ ἀντικειμένου καὶ τῆς αἰτιότητος, ὁ δὲ ἐσωτερικὸς κόσμος, ἀπογυμνούμενος ἀπὸ τὰς προσμίξεις τοῦ ἄλλου ἡμίσεος, συμπίπτει καθ' ὅλοκληρίαν μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ αὐτεξουσίου.

Πῶς τώρα ἡ μεγάλη αὐτὴ καὶ ἱστορικὴ φιλονικία μεταξὺ ὀρθολογιστῶν καὶ ἐμπειριστῶν μᾶς φαίνεται ὡς ἀβάσιμος;

Πῶς νὰ νοηθῇ ὅτι μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν ὄρων δὲν ὑφίσταται οὐσιαστικὴ ἀντίθεσις, ἀλλὰ μόνον φαινομενικὴ; Νὰ πῶς, διότι καὶ οἱ δύο αὐτοὶ ὄροι εἶναι μικτοὶ μὲ ἀρνητικὸν καὶ θετικὸν περιεχόμενον' καὶ ἀκόμη διότι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον λαμβάνονται μὲ προεξάρχουσαν τὴν θετικὴν των ἔννοιαν. Τόσον ἡ μία ἔννοια, τοῦ ἐγὼ, μὲ ὅλην τὴν ἀπεριόριστον πολυμορφίαν τῶν ἐκφάνσεών του, ὅσον καὶ ἡ ἄλλη, ἡ ἔννοια τοῦ μὴ ἐγὼ ἢ ἀντικειμένου, ἢ συμπίπτουσα μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς αἰτιότητος, εἶναι καὶ τὰ δύο αὐτὰ ἀπὸ κοινοῦ καὶ ἐμπειρία καὶ ὀρθολογισμὸς.

Τὸ νὰ ὑποστηρίξῃ τις ὅτι ἡ μία ἔννοια εἶναι ἀντίθετος ἢ σουλάχιστος διάφορος ἀπὸ τὴν ἄλλην, εἶναι ζήτημα δυνάμενον